

เปรียบเทียบบทละครอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2
กับบทละครในเรื่องอิเหนาในสมัยอื่น

เรื่องอิเหนามีเค้ามูลอยู่ในพงศาวดารของชาว กลาวคือในราวพุทธศตวรรษที่ 16 ราชธิดาของกษัตริย์ชาวญี่อ่านาจคนหนึ่งได้อภิเษกสมรสกับท้าวบาหลี่ มีโอรสนามว่า ไอรลังค ซึ่งไครครองราชย์ต่อมาและไครรวบรวมบ้านเมืองน้อยใหญ่ในชวามาไว้ในอ่านาจ กับทั้งไคร ราชธิดาศรีวิชัยมาเป็นมเหสี พระเจ้าไอรลังคนี้พวกชาวโบราณยกย่องว่าเป็นกษัตริย์ที่มีบุญญาธิการมาก คือที่ไทยเรียกว่าปะตาระกาหลานั้นเอง พระเจ้าไอรลังคมีพระธิดาประสูติ แตมเหลือองค์เดียวซึ่งไครออกไปผนวชเป็นชี เมื่อจะสิ้นพระชนม์ พระเจ้าไอรลังคได้มอบราชสมบัติแก่ไอรลอันเกิดแต่พระสนม โดยแบ่งอาณาเขตออกเป็น 2 ส่วน คือ กุเรปันและคาหา ไอรลทั้งสองต่างมีพระโอรสและธิดาเกิดแต่พระโหมสุหรี่ฝ่ายละคน พระภคินีที่ไปผนวชเป็นชี จึงแนะนำให้ไอรลและธิดาผู้นี้อภิเษกสมรสกันเพื่อจะไครรวมดินแดนที่แบ่งแยกไว้เข้าด้วยกันอีก พระนัคดาของพระเจ้าไอรลังคนี้มีพระนามจารึกไว้ในศิลาว่ากาเมศวร ทรงราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1658 ถึง 1673¹ แม้ในทางประวัติศาสตร์จะไครยกย่องและกลาวถึงเรื่องราวของ-

¹ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยสาภกุลพิณกร, วิจารณ์เรื่องนิทานพื้นบ้านหรืออิเหนา (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางประโมทย์-จรรยาวิภาช (ทรงหวหรือทัศนีย์ จันทิมล) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 16 กุมภาพันธ์ 2515). ในตำนานเรื่องละครอิเหนาของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ (หน้า 66) กลาวถึงชื่อ และระยะเวลาครองราชย์ของอิเหนาตามพงศาวดารไว้ว่า "เรื่องอิเหนาเป็นพงศาวดารชาว ในสมัยเมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ประมาณ 1800 ปี รวมราวคราวเดียวกับเมื่อสมเด็จพระ- รวงแรกตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีในสยามประเทศนี้ อิเหนานั้นในพงศาวดารชาวเรียกชื่อ ว่า 'อิเหนาบันหยี่ กรศปาตี' " อนึ่ง ปีศักราชที่อ้างในตำนานละครอิเหนานี้ ผู้ทรงนิพนธ์ อ้างตามที่เซอร์ สแคมฟอร์ด แรฟฟัล ว่าเป็นพงศาวดารฉบับหลวงที่เมืองสุรเกษคร

พระอัยกาเป็นส่วนใหญ่ แต่เกียรติคุณและอาณาภาพของพระมัตศากก็เป็นที่เลื่องลือมากในแคว้น
ชวา เป็นที่นับถือของคนทั่วไปมาจนทุกวันนี้ แมว่าหลักฐานทาง ๆ ของอิเหนาในพงศาวดาร
จะไม่ค่อยแน่นอน แต่กระนั้นบรรดาเจ้านายในสมัยหลังจนทุกวันนี้ก็ยังถือว่าตัวเองสืบราชวงศ์
มาจากอิเหนา ดังเช่น เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสชวา
ใน พ.ศ. 2439 สุลต่าน เจ้าเมืองสุรเกษตรโคถวายกรีชโบราณเล่มหนึ่ง กราบบังคมทูล
ว่า เติมเป็นกรีชของอิเหนาให้ทำไวควยเหล็กชวาน้ำ ซึ่งตกลงมาจากสวรรค์เมื่อครั้ง
อิเหนาครองประเทศชวาอยู่นั้น¹

เกี่ยวกับเรื่องเวลาที่เกิดนิทานอิเหนานั้น มีผู้ศึกษาค้นคว้าไวหลายท่าน ท่าน
หนึ่งคือ ศาสตราจารย์ แบร์ค (C.C. Berg) ได้ลงมติว่า นิทานบันทึกเกิดขึ้นระหว่าง
ค.ศ. 1277 กับ ค.ศ. 1400 (พ.ศ. 1820-1948)² แคระเคนปุรพจรก มีความเห็นโต้
แย้งว่าดังนี้

สมัยที่ คร. แบร์ค ว่านี้ยังใกล้เคียงกับสมัยรุ่งเรืองของราชอาณาจักรสิงหสาหรื
เกินไป ถ้าใครประพันธ์นิทานขึ้นในสมัยที่ว่านี้ ไทเลยจะยอมให้สิงหสาหรืตก
อยู่ในที่ค่อนข้างจะเป็น "พระรอง" ไคแพ/ทุกส่วนวน น่าจะได้เขียนกันใน
ตอนท้าย ๆ ที่ราชอาณาจักรมัชปาหิต เริ่มเสื่อมลงแล้ว ที่ว่า "เริ่มเสื่อม" นั้น
ก็เพราะในสมัยที่มัชปาหิตรุ่งเรืองเต็มทีนั้น เป็นสมัยที่ยังนิยมเรื่องมัชยมประเทศ
เช่น รามายณ และมหากาทรมากกว่าเรื่องพื้นเมือง และยังใช้ภาษาชวา-

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องละคร-
อิเหนา, หน้า 67.

² C.C. Berg, Inleiding Tot Studie van het Out Javaansch
(1928), อ้างถึงใน พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, วิจารณ์เรื่องนิทาน
บันทึหรืออิเหนา, หน้า 12.

เก่า หรือควี่ ต่อเมื่อมีสภาพที่เริ่มเสื่อมจึงหันไปนิยมเรื่องโบราณของชาว
 แทนเรื่องพระราม ฯลฯ และหันไปใช้ภาษาใหม่ ที่เรียกกันเดี๋ยวนี้อาจจะ
 รุนกลาง และโดยเหตุที่นิทานพื้นบ้านมีส่วนมากใช้ภาษาชวากลาง จึงเห็นว่า
 น่าจะมีอายุในชาติที่ไม่สูงไปกว่าประมาณ 500 ปีมาแล้ว คือในระหว่าง พ.ศ.

1900-2000¹

ความนิยมยกย่องในตัวอิเหนามีเป็นอันมาก ผู้คนจึงมักเอาเรื่องอิเหนามาเล่าสู่กัน
 ฟังต่อ ๆ มาทั่วแดนชวา เพราะสมัยนั้นยังไม่มีการ์ตูนหนังสือพิมพ์หรือวิทยุ ภายหลังจึงมี
 ผู้นำเอาเรื่องอิเหนามาแต่งเป็นนิทานบาง กาพย์กลอนบ้าง จัดทำเป็นมหรสพบาง การเล่า
 เรื่องด้วยปากหรือการแต่งเป็นเรื่องลักษณะต่าง ๆ เช่นนี้ย่อมมีความคลาดเคลื่อนไปจากต้น
 เค้าเดิมบ้าง มีการเพิ่มเติมเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ หรือเอาเรื่องราวสมัยอื่นมาแทรกเข้าไป
 ในนิทานเดิมบ้าง เพื่อเสริมบริบทอิเหนาให้ยิ่งขึ้นไป จนกระทั่งทำให้เนื้อเรื่องอิเหนาแต่ละ
 กระแสในที่ต่าง ๆ ผิดแยกแตกต่างจากกันไปมาบ้างน้อยบ้าง แต่นิทานทุกเรื่องก็ยังคงรักษา
 เค้าโครงเรื่องใหญ่ไว้ได้เหมือน ๆ กัน กล่าวคือ อิเหนาเป็นกษัตริย์ในวงศ์เทวา 4 นคร
 ได้ไปลุ่มหลงหญิงอื่นทั้ง ๆ ที่มีคู่ครองอยู่แล้วคือพระธิดาเมืองกาหา ต่อมาอิเหนาต้องหลง
 เทียวไปในเมืองใหญ่น้อยต่าง ๆ เพื่อตามหาคู่ครองนั้น และได้ปราบปรามเมืองเหล่านั้น
 มาไว้ในอำนาจ ในที่สุดก็โคกกลับมารอบครองเมืองเดิมและมีอำนาจเขตกว้างขวางกว่าเดิม-

¹ R. M. Ng. Poerbatjaraka, Pandjiverhalen onderling

vergeleken ("Bibliotheca Javanica," No. 9; Bandoeng, Java :
 A.C. Nix & Co., 1940), อ้างถึงในพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร,
วิจารณ์เรื่องนิทานพื้นบ้านหรืออิเหนา, หน้า 12-3. ระเด่นปฐุพจรกฤษณ์เป็นหัวหน้ากอง
 บรรณคดีในราชสมาคมศิลปศาสตร์แห่งเมืองบาตาเวีย (พ.ศ. 2483)

มาก อย่างไรก็ตาม อำนาจของกษัตริย์ราชวงศ์ทั้งหมดลงเพียงแค่อิเหนาเท่านั้น เพราะต่อจากอิเหนามาถึงเพียงรุ่นลูกก็ไม่สามารถรักษาอาณาจักรอันไพศาลไว้ได้

ชาวชวา นิยมนำเรื่องอิเหนามาเล่นเป็นนิทาน หรือแสดงเป็นละคร หรือหนังตั้งแต่โบราณมาจนทุกวันนี้ ทั้งยังแพร่หลายออกไปยังประเทศอื่น ๆ ใกล้เคียงกับชวา เช่น มลายู ไทย เขมร เป็นต้น ทำให้เกิดนิทานอิเหนาที่มีเนื้อเรื่องและรายละเอียดแตกต่างกันไปหลายฉบับ เป็นต้นว่า ทิกะยัตบันหียสมิริง เป็นภาษามลายู ซึ่งแปลมาจากภาษาชวาระบุกลง สรัทักันท เป็นภาษาชวา บันหียอังกรณี เป็นภาษาชวา มาลัต เป็นภาษาโบราณของชวา (ภาษาควี) อิเหนาของเขมร (คือเรื่องอิเหนาเล็กของไทย) และคาหังของไทย

ไทยเรารับเรื่องอิเหนามาเล่นเป็นละครใน ในสมัยอยุธยาตอนปลายซึ่งเป็นสมัยที่ละครในเพิ่งจะเกิดขึ้นไม่นานนัก คือในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีเรื่องเล่ากันว่า พระราชธิดาของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศประสูติแต่เจ้าฟ้าสังวาล 2 พระองค์ ทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าคุณทล และเจ้าฟ้ามงกุฎ โคฟงนิทานเรื่องอิเหนาจากชาห์หลวงซึ่งเป็นหญิงแขกมลายู เชื้อสายพวกเซलयที่ไคมาแต่เมืองปัตตานี เจ้าฟ้าทั้งสองจึงได้นำเรื่องอิเหนามาแต่งเป็นบทละครในขึ้นพระองค์ละเรื่อง เรียกกันว่า อิเหนาใหญ่ และอิเหนาเล็ก ในเรื่องชื่อเรียกนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระวินิจฉัยว่า "เห็นจะหมายความกันในครั้งกรุงเก่าว่าอิเหนาของพระองค์ใหญ่เรื่อง 1 อิเหนาของพระองค์เล็กเรื่อง 1 จะหาไคหมายความว่าอื่นไม่"¹

การที่นิทานอิเหนาเข้ามาในไทยนั้นไม่มีหลักฐานอื่นนอกจากเรื่องเล่าที่เล่ากันมาดังกล่าวแล้ว แต่พอจะมีเค้าเงื่อนที่จะสันนิษฐานทางที่มาได้ดังนี้ หลังจากที่นิทานอิเหนาเกิดขึ้นในชวาตะวันออก ราว พ.ศ. 1900-2000 แล้ว

¹ สมเด็จฯ เจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า

เรื่องข้ามจากชะวาทะวันออกมาหลายที่มะละกาในราวพุทธศตวรรษที่ 20 (คือระหว่าง พ.ศ. 1900-2000) เหตุที่เจาะจงวามะละกานั้น เพราะมะละกา เป็นราชธานีแห่งอาณาจักรมลายูใหญ่ที่มีชัยชนะแก่แดนมัชปาหิต และปรากฏว่า คนชะวาเข้าไปอาศัยอยู่ในราชอาณาจักรมะละกาตอนนั้นเป็นอันมาก จนถึงพระสมุหเสวีของสุลต่านมันสุรแห่งมะละกาก็เป็นชาวชะวา และเมื่อต่อมาอีกนานยังมีนักเสนาธิการเกิดขึ้นจำพวกหนึ่งซึ่งบันทึกความไว้ในพงศาวดาร / มลายูว่า สุลต่านองค์นี้ได้นำงันทรกีร์ณ (ไม่ใช่นางเอกกรุงตาหาในวรรณคดี) เป็นชายาจากมะละกา เรื่องยอมแผ่ออกไปทั่วแดนมลายูอื่น ๆ

✓ ไทยเราได้จากมลายูทางปัตตานี ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ (พ.ศ. 2274-2300) เป็นสองนิทานคือนิทานเดิมที่เป็นมูลของเรื่องคาหลัง คงมาแต่จำพวกเรื่องทิกะยัคบันหัยสมิริงของมลายู ส่วนนิทานเดิมที่เป็นมูลของเรื่องอิเหนา น่าสงสัยนักว่าอาจมีมูลมาแต่จำพวกเดียวกันกับฉบับอารีนครา¹ แต่อย่างไรก็ดี คงฟังมาแพร่หลายในระยะเวลาเดียวกันกับคาหลัง และคงได้เกิดคบบางเรื่องคักแปลงมาจากนิทานเดิมที่เป็นมูลของเรื่องคาหลังบ้างก็เป็นได้²

¹ อิเหนาฉบับอารีนครา เป็นพงศาวดารร้อยแก้ว มีในหอสมุดแห่งชาติ เรื่องนี้มีบันทึกไว้ว่า คาหลัง คนเขินหนึ่ง ชื่ออารีนครา แต่งไว้เป็นภาษาชวาแล้วมีผู้แปลเป็นภาษามลายู จึงเรียกว่า ฉบับอารีนครา ประมาณ พ.ศ. 2461-2462 ชุมนิกรการประกิจ (บิน อับดุลลาห์) ได้แปลไว้เป็นภาษาไทย

² พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, วิจารณ์เรื่องนิทานบันหัยหรืออิเหนา, หน้า 54-5.

แม้ว่าเรื่องอิเหนาที่ไทยได้ไว้จะมีเป็นสองเรื่อง คือ อิเหนาใหญ่ หรือที่เรียกกันต่อมาว่าคาค้าง และอิเหนาเล็กซึ่งเรียกกันว่าอิเหนา แต่คนทั่ว ๆ ไปนิยมเรื่องอิเหนาเล็กกันมากกว่า ทั้งนี้อาจเป็นเพราะข้อตัวละคร เรียกไม่ยากและเนื้อเรื่องไม่สับสนเหมือนเรื่องอิเหนาใหญ่ก็เป็นได้ จะเห็นว่ามิววรรณคดีไทยหลายเรื่องอ้างอิงถึงเรื่องอิเหนา แต่เป็นอิเหนาเล็กแทบทั้งนั้น เป็นคนว่า ในปณโณวาทของพระมหานาควัดท่าทราย ก็มีกล่าวถึงละครในที่เล่นเรื่องอิเหนาว่า

ร้องเรื่องระเคนโดย

บุษบาตุนาหงัน

พักพาคูหาบร-

พชรวมฤดีโลม¹

อิเหนาคำฉันท์ครั้งกรุงธนบุรีก็เป็นเรื่องอิเหนาเล็กตอนลักนางบุษบา นอกจากนี้ในหนังสืออื่น ๆ และเพลงยาวต่าง ๆ ก็ยังมีอีกมากมาย ตลอดจนภาพจิตรกรรมก็เขียนเป็นเรื่องอิเหนาเล็กส่วนมาก เช่น ภาพฝาประจันห้องที่พระตำหนักเขียว ซึ่งเป็นที่ประทับของเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี สมเด็จพระพันางในรัชกาลที่ 1 ส่วนคานการมหรสพ แมว่าจะเคยเล่นเป็นละครในทั้งสองเรื่อง แต่ก็มักจะเล่นอิเหนาเล็กส่วนมาก สมัยอยุธยาจะมีเล่นคาค้างบ้างมาในสมัยรัตนโกสินทร์มีน้อยลง จนกระทั่งรัชกาลที่ 2 ละครในไม่ได้เล่นเรื่องคาค้างอีก เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่โปรด คนก็ไม่ชอบดู เรื่องคาค้างจึงกลายเป็นเรื่องที่ละครนอกเอาไปเล่นกัน

บทละครเรื่องอิเหนาที่เจ้าฟ้าหญิงมุกฎทรงพระราชนิพนธ์ไว้นั้นไม่มีผู้ใดได้เห็นต้นฉบับ มีบทละครสำนวนเก่าในหอพระสมุดฯ ส่วนหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทอดพระเนตร มีเนื้อความตอนต้นว่า

¹ พระมหานาควัดท่าทราย, ปณโณวาทคำฉันท์, หน้า 40.

มาจะกล่าวบทไป เดี๋ยวนี้วังเทพไทเรื่องนี้ สี่องค์วางทรงชนนี ทุกบุรีศรีชาว
ไมเพิมทัน ทาวรวมบิคุเรคมานคา วิคทายิงยวคกวนชั้น อันพระเชตดา-
ทรงทำ งามล้ำทเวาเนรมิต นิวทองอรสุทรโณม ประโคมโลกเลิศล้ำ-
ฉานจิต ดงพระนราวังทรงฤทธิ ทกทิศเกรงเศกกระจายจน¹

มีพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับบทละครเรื่องนี้ว่า

หนังสือนี้ที่หอสมุด ฯ เขาว่า เป็นพระราชนิพนธ์พระพุทธรูปเจ้า แต่เขาพาเจ้า
เห็นมิใช่ เป็นหนังสือบทละครกรุงเก่า ชาวเมืองนครศรีธรรมราชคัดไป
สำเนียงจึงได้กวีตแกว่ง ถ้าหากวาจะไ้เป็นพระราชนิพนธ์แกไข ก็มีแปลก
อยู่แต่ที่ไมใช่หน้าพาทย์คาบลงที่คำหนึ่งคำตาม นึกสงสัยว่ากรุงเก่าก็คงจะไม่
ไซกันมาบาง²

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชวิจารณ์," จดหมายเหตุ
ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี, หน้า 158. ขอความตอนนั้นพระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคัดจากต้นฉบับตัวเขียน

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 158. ความตอนนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัวทรงกล่าวถึง การพระราชนิพนธ์บทละครของพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งมีที่จะบรรจุนา-
พาทย์ลงในขณะที่ดำเนินเรื่องไปได้ 1 คำกลอนบาง 3 คำกลอนบาง ตัวอย่างเช่น

○ ฝ่ายเทพะพาลีคมกัน	เชิญพระพรนายผันอาษา	
มาจัดพลแปลงกายา	เป็นภาษาราชภาดิ ฯ	
ฝ่ายเทวะทั้งนั้นบิคุเบือน	เหมือนหนึ่งวานรกระบี่ศรี ฯ	แพละ
เหาะจากไกรลาสคีรี	เข้าทำลายพิชิตันใด ฯ	เชิด กราว
ฝ่ายมารซึ่งไครัรักษา	อหังการเข้ามุกรุกได้ ฯ	เชิด
พวกพาลีตอชิงชัย	เข้าคืบไฟคือสุรา ฯ	เชิด 2 คำ

นอกจากในเรื่องสำนวนและลักษณะการบรรจุนำพาทย์แล้วยังทรงอ้างหลักฐานจากข้อความในบทละครตอนที่พรรณมาถึงบ้านเมืองว่า ลักษณะเมืองในบทละครสำนวนดังกล่าว นั้น ไม่ใช่ลักษณะของกรุงเทพฯ เพราะไม่ปรากฏสถานที่ตั้งที่เอื่อยถึงเลย เช่นพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ พระที่นั่งทรงปืน ฯลฯ แต่สถานที่เหล่านี้มีในสมัยอยุธยาแน่

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ทรงทราบข่าวการประทุพพิกัดของเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนั้น ก็ได้ถือตามพระราชวินิจฉัยตั้งกล่าวมาแล้ว จนภายหลังต่อมาได้ทรงพิจารณาโดยละเอียด ทรงเห็นว่า ไม่ใช่ฉบับพระนิพนธ์เจ้าฟ้าหญิงมิ่งมุกฎที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแน่ ครั้นฉบับครั้งนั้นคงจะกระจัดกระจายไปเสียมาก มาในสมัยรัตนโกสินทร์จึงได้มีการแต่งต่อเติมจากของเดิมบ้าง แต่งใหม่บ้าง ประปนกันจนแยกไม่ออกว่าตอนใดเป็นพระนิพนธ์เจ้าฟ้าหญิงมิ่งมุกฎ ตอนใดเป็นพระราชนิพนธ์ขึ้นมาใหม่ ดังที่ปรากฏในเพลงยาวท้ายเรื่องบทละครอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ว่า

(อันอิเหนาเอามาทำเป็นคำร้อง	สำหรับงานการฉลองกองกุศล
ครั้งกรุงเก่าเจ้าสตรีเชอนิพนธ์	แต่เรื่องตนตกหายพลัดพรายไป
หากพระองค์ทรงพิภพปรารถน	ให้รำตะนเลนลครคึกกลอนใหม่ /
เติมเต็มคอคอดคิดประดิษฐ์ไว้	บำรุงใจไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ¹

เนื่องจากความนิยมในเรื่องอิเหนาเล็กมีมาก จึงไม่ได้มีเรื่องอิเหนาอยู่เฉพาะบทละครใน พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าหญิงมิ่งมุกฎเท่านั้น แต่ยังมีเรื่องอื่น ๆ ที่กวีแต่งขึ้นอีกหลายเรื่อง เป็นต้นว่า อิเหนาคำฉันท์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นิราศอิเหนาของสุนทรภู่ บทสัทวาเรื่องอิเหนาซึ่งเล่นถวายในรัชกาลที่ 3 คำฉันท์เรื่องนางจินตะหราของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ บทละครดึกคำบรรพเรื่องอิเหนา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ส่วนที่แต่งเป็นบทละครในได้แก่

¹ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 1207-208.

บทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 บทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 และคำเจรจาแทรกในละครเรื่องอิเหนาซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5

อนึ่ง คำเจรจาละครเรื่องอิเหนา¹ ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 นั้น ใช้สำหรับเล่นแทรกในบทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ตั้งแต่ตอนจรรยาทราบชาวตึกมาติดเมืองคาทา จนกระทั่งสังคามารดาเตือนสติอิเหนาหลังจากบุษบาหายไปแล้ว มีอยู่ด้วยกันทั้งหมด 67 บท กับตอนที่ไม่ได้ใช้แสดงจริงอีก 1 บท

ในการเปรียบเทียบเรื่องอิเหนาในที่นี้จะเลือกเฉพาะบทละครในในสมัยอื่น ๆ มาเปรียบเทียบกับฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เท่านั้น และเนื่องจากบทละครอิเหนาครั้งกรุงศรีอยุธยาไม่มีต้นฉบับเหลืออยู่ คำเจรจาละครเรื่องอิเหนาก็ไม่ใช่ตัวบทละครใน เป็นเพียงคำเจรจาเป็นตอน ๆ สำหรับแทรกในเรื่อง จึงเหลือบทละครในที่จะนำมาเปรียบเทียบได้เพียงเรื่องเดียวคือ บทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

เปรียบเทียบบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 กับบทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

บทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 นี้ เดิมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวิจารณ์ไว้ว่าเป็นสำนวนเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่ต่อมา

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, คำเจรจาละครเรื่องอิเหนา (พระนคร : โรงพิมพ์หน้าเซียง, 2480), (เจ้าจอมสมบุญในรัชกาลที่ 5 พิมพ์แจกในงานทำบุญอายุ 60 ปี เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2480).

² พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, อิเหนา (พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2509), (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเพิ่ม สราภทต ๗ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 2 มิถุนายน 2509). ต่อไปนี้จะอ้างถึงในเชิงอรรถว่า อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1.

เมื่อสมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬทรงนำขึ้นมาพิเคราะห์ดูจำนวนโดยละเอียด ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "เห็นส่วนวงกลอนเหมือนกับบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 จึงเกิดความคิดว่า นี่เองคือบทอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1"¹ จึงได้รวบรวมอิเหนาจำนวนเก้าในหอพระสมุดฯ มาได้ 7 เล่มสมุดไทย เมื่อเปรียบเทียบส่วนวงกลอนกับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ปรากฏว่า "พระราชนิพนธ์อิเหนารัชกาลที่ 2 โดยยกเอาบทพระนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ตัดไปลงหลายแห่ง อย่างเดียวกับในเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ก็ทรงคัดพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ไปลงหลายแห่ง จึงเชื่อได้ว่าเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 แน่ไม่มีที่สงสัย"²

นอกจากนั้นข้อความในเพลงยาวทนายพระราชนิพนธ์ที่ว่า เรื่องนี้เป็นนิทานที่ไม่ใช่แกนสาร และทรงคัดเดือนธันวาคมซึ่งไม่ให้หลงใหลนั้น ยังคล้ายคลึงกับในเพลงยาวทนายพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์อีกด้วย จึงยิ่งทำให้เราเชื่อว่า เป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เช่นเดียวกัน

บทละครอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 คงจะได้บทละครสมัยอยุธยามาเป็นต้นฉบับบ้างโดยเฉพาะตอนต้น ๆ แต่คงจะมีต้นฉบับเพียงแค่ออนสีกชี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ต่อจนจบบริบูรณ์ทั้งเรื่อง ดังมีข้อความในเพลงยาวทนายพระราชนิพนธ์ว่า

อันอิเหนานิพนธ์ไว้แต่ก่อน	บทกลอนพริ้งเพราจะเป็นหนักหนา
ใครสดับก็จับวิญญา	ดังสุชาติพรศำอางกรรณ
แต่ค้างอยู่เพียงสีกชี	นับปีจะสูญเรื่อง เป็นแมนมัน

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ, [คำนำเมื่อพิมพ์คราวแรก พ.ศ. 2460], อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า ก.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ครั้งนี้พระบาททรงทศวรรษม์ ถวัลยราชปิ่นทวารวดี
 เสด็จ เสด็จจักรพรรดิพิमानอาศน์ ทรงพระราชนิพนธ์อักษรศรี
 ต่อเรื่องอิเหนาแต่สี่กษี โดยคคัมบริบูรณ์ทานกาล
 ใครฟังแล้วจงฟังราโฆวาท อยาประมาทหลงไหลไซแก่นสาร¹

บทละครอิเหนาสำนวนนี้เท่าที่คนได้ในหอพระสมุดฯ มีอยู่เป็นตอน ๆ ไม่ติดต่อกัน
 รวมทั้งหมด 6 ตอนด้วยกัน คือ

ตอนที่วงศ์เทวา จนถึงอิเหนาไปอยู่เมืองหมันหยาศรั้งแรก

ตอนที่เจ้าทองจันทระหา จนถึงอิเหนาตอบสารท้าวกูเรป็นคค้อาลัยบุษบา

ตอนที่วิหยาสะก่าเที่ยวป่า จนถึงท้าวหมันหยารับสารท้าวกูเรป็น

ตอนที่กษัตริย์กษัตริย์หนึ่ง

ตอนที่เข้าเมืองมะละกา จนถึงอนากันขึ้นเขาปะจาหัง

ตอนที่หย่าหรั้นตกไปเมืองมะงาคา จนถึงระเเคนคะราหวั่นตามหย่าหรั้นมาเมือง

กาหลัง

ในการเปรียบเทียบบทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ต่อไปนี้ จะมุ่งพิจารณาเฉพาะในก้านที่มีผลต่อการแสดงเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งปรากฏอยู่ 3 ก้านด้วยกัน คือ

ก้านการดำเนินเรื่อง

ก้านวิธีการแสดง

ก้านความมีชีวิตชีวา

¹ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เรื่องพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2500), (นายสนั่น บุญยศิริพันธุ์ พิมพ์ช่วยในงานคล้ายวันประสูติ พ.ศ. 2500), หน้า 76.

การดำเนินเรื่อง

บทละคร เรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เห็นได้ชัดว่าแต่งขึ้นโดยอาศัย บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เป็นต้นฉบับ แล้วดำเนินความตามนั้น เป็นส่วนใหญ่ จึงมีที่ผิดแผกแตกต่างกันไม่มากนัก และมักจะแตกต่างกันในข้อปลีกย่อยต่าง ๆ ในการเปรียบเทียบบทละครทั้งสองส่วนนี้ทำได้แต่เพียงเผลอ ๆ เพราะต้นฉบับรัชกาลที่ 1 เหลืออยู่เพียงไม่มากนักเป็นตอนสั้น ๆ ไม่สมบูรณ์ ซากหายเสียเป็นส่วนมากทำให้เนื้อความคงอยู่หลายตอน ไม่ใคร่ประติดประต่อกัน

การดำเนินเรื่องในตอนต้น คือตอนตั้งวงศ์เทวา และกำเนิดของตัวละครสำคัญ ๆ ในพระราชนิพนธ์ทั้งสองฉบับ มีความสับสนและแตกต่างกันอยู่มาก แต่เป็นตอนที่ไม่น่านำมาใช้แสดงเป็นละคร เพราะเนื้อความเป็นการบรรยายไปในเชิงประวัติและสภาพการต่าง ๆ ซึ่งไม่เหมาะในการนำมาแสดง จึงเริ่มเปรียบเทียบตั้งแต่ตอนที่เริ่มของปัญหาต่าง ๆ คือ ตอนที่ท้าวหมันหย่าให้แจ้งชาวพระอภัยมณีพระธมม และอิเหนาไปรวมถวายพระเพลิงที่เมืองหมันหย่า

การดำเนินเรื่องและเนื้อความที่ผิดแผกแตกต่างกันนั้น มีลักษณะ 6 ประการ คือ เนื้อความสลับลำดับกัน บทรัชกาลที่ 2 ตัดตอนข้อความเดิมลง บทรัชกาลที่ 2 ยืดขยายข้อความเดิมเพิ่มขึ้น บทรัชกาลที่ 2 แก้ไขถ้อยคำบางแห่งไปจากเดิมเล็กน้อย บทรัชกาลที่ 2 เปลี่ยนวิธีการดำเนินเรื่องไปจากเดิม และการแต่งบทพรรณนาความพิเศษเฉพาะตอน ดังจะกล่าวถึงแต่ละลักษณะไปตามลำดับต่อไปนี้

① ลักษณะแรก คือ เนื้อความในบทละครทั้งสองฉบับสลับลำดับกัน มีปรากฏไม่มากนัก ในต้นฉบับที่เหลืออยู่ ที่เห็นได้ชัดเจนนี้อยู่เพียงตอนเดียวคือ ตอนท้าวดาหาให้เสนาไปทูลกษัตริย์วงศ์เทวา 3 พระนคร เรื่องศึกท้าวกะหมังกุหนิง

⚡ ในฉบับรัชกาลที่ 1 เสนาไปยังเมืองกูเรบ์ก่อน ทลเรื่องราวแล้วก็กล่าวถึงเมืองสิงห์สำหรับและเมืองกาหลังพร้อม ๆ กัน (ซึ่งตอนนี้ กษัตริย์ทั้งสององค์จะต้องออกมานั่ง

แพนคนละคานพร้อม ๆ กันทั้ง ๆ ที่อยู่คนละเมือง) กษัตริย์ทั้งสองสั่งการให้ยกทัพไปช่วยเมืองคาทา แล้วย้อนมากล่าวถึงท้าวกูเรบันให้แต่งสารไปเมืองหมันหย่าอีกครั้งหนึ่ง เสนาเอาสารไปถวายอิเหนาและท้าวหมันหย่า จนฉบับหมดเพียงเท่านี้ แต่เข้าใจว่าจะกล่าวถึงอิเหนายกทัพเรื่อย ๆ มา

ส่วนฉบับรัชกาลที่ 2 นั้น เสนาเมืองคาทาเอาสารไปทูลเมืองสิงห์คดีสำหรับและเมืองกาหลังก่อน ทีละเมือง ซึ่งต่างองค์ก็สั่งการให้ยกทัพไปช่วย แล้วเสนาจึงไปยังกูเรบันท้าวกูเรบันให้แต่งสารไปเมืองหมันหย่า แล้วสั่งให้กะหรัคตะปาตีจัดทัพไปช่วยเมืองคาทา กะหรัคตะปาตีออกเดินทางไปตั้งทัพคอยอิเหนาอยู่ที่ทางแยก แล้วกลับกล่าวถึงทางเมืองสิงห์คดีสำหรับ สุหรานากงจัดทัพแล้วออกเดินทางมาสมทบกับทัพเมืองกาหลัง จากนั้นก็กล่าวถึงทางเมืองกะหมังกุหนึ่ง เตรียมทัพและยกทัพมาตีเมืองชายแดนของกรุงคาทา กล่าวถึงท้าวคาทาสั่งป้องกันเมือง ทัพกะหมังกุหนึ่งยกต่อมาตั้งอยู่นอกกรุงคาทา ท้าวคาทาก็เตรียมกำลังสำหรับต่อสู้ชาติก พอดีสุหรานากงยกทัพมาถึงคาทาและเขาเผ่า เสร็จเรื่องทั้งหมดแล้วจึงกล่าวถึงทางเมืองหมันหย่าได้รับสารท้าวกูเรบันและอิเหนายกทัพจากเมืองหมันหย่ามาสมทบกับกะหรัคตะปาตี มายังเมืองคาทา

การลำดับเรื่องในตอนนี้จะเห็นว่าในฉบับรัชกาลที่ 2 กล่าวถึงตัวละครอื่น ๆ จนหมดแล้ว จึงกล่าวถึงอิเหนาซึ่งเป็นตัวละครสำคัญเป็นคนสุดท้าย ก่อนจะเริ่มสงคราม เป็นการดำเนินเรื่องที่ดีกว่าและแนบเนียนกว่า ไม่ต้องกล่าวกลับไปกลับมาหลายครั้ง ซึ่งทำให้สะดวกแก่ผู้แสดงและทำให้ผู้ดูเข้าใจได้ง่ายขึ้นด้วย

× ลักษณะที่สอง บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 คัดทอนเนื้อความในบทเดิมลงเสียบ้าง ลักษณะนี้จะพบมากดังตัวอย่างที่ยกมาเป็นตอน ๆ ดังนี้

บทพรรณนาการอาบน้ำแต่งตัวของตัวละครนั้น ถ้าในบทรัชกาลที่ 1 มีอยู่คืด ๆ กันหลายครั้ง บทรัชกาลที่ 2 จะตัดออกเสียบ้างคงไว้แต่ครั้งที่สำคัญกว่า เช่น ตอนอิเหนาจะเข้าเฝ้าท้าวหมันหย่าครั้งแรก มีบทอิเหนาแต่งตัวยาวถึง 24 คำกลอน หลังจากนั้นอีก

เล็กน้อยก็มีบทท้าวหมื่นหย้าแคงตัวก่อนจะออกทองพระโรง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 คัด
 บทอาบนำของท้าวหมื่นหย้าออกเสีย เหลือแต่บทของอิเหนา เมื่ออิเหนาไปถึง เมืองหมื่นหย้าก็
 เข้าเฝ้าทันที หรือตอนที่อุมากรรณจะลาพระมอตันไปหาคุณน้า มีบทอาบนำแต่งตัวของ
 อุมากรรณอยู่ที่ใด ๆ กันถึง 2 บท คือตอนก่อนจะเข้าเฝ้าครั้งหนึ่ง เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว
 เตรียมจะออกเดินทาง ก็มีบทอาบนำแต่งตัวอีกครั้งหนึ่ง บทรัชกาลที่ 2 มีแต่ตอนก่อนออกเดิน
 ทางเพียงครั้งเดียว หรือมีฉนั้น บางตอนที่บทอาบนำในตอนที่ไม่สำคัญ และต้องการดำเนิน
 เรื่องให้รวดเร็ว บทรัชกาลที่ 2 ก็ตัดออกเสียเลย เช่นตอนที่เสนาเมืองหมื่นหย้าจะเข้า
 เฝ้าท้าวคานาเพื่อทูลข่าวพระอภัยกึ่งสินพระชนมน์ ในบทรัชกาลที่ 1 มีบทท้าวคานาอาบนำ
 แต่งตัวด้วยก่อนจะออกทองพระโรง แต่บทรัชกาลที่ 2 ก็ตัดทิ้งเสีย เพราะเหตุการณ์ตอนนั้นไม่
 ไร่ตอนสำคัญจึงพยายามดำเนินเรื่องให้รวดเร็วขึ้น

๔ จากการเปรียบเทียบทักะหมังกุหนึ่ง กับทักะพงศ์เทวา ในฉบับรัชกาลที่ 1 ท้าว
 กะหมังกุหนึ่งและสองระตุณอง เริ่มรบกับอิเหนาและบรรดากระเคนก่อน จนท้าวกะหมังกุ
 หนึ่งเห็นว่าฝ่ายตนชักอ่อนกำลังลง มีทางชนะไคน้อย จึงออกอุบายแฉว่านางจะรบคู่ที่ละคู
 วิทยาสะก่าจึงไคออกมาทาบและสังคามรตาก็อาสาออกสู้ด้วย พอคิดฉบับขาดตอนนี้ แต่
 เข้าใจว่าคงดำเนินเรื่องต่อไปเหมือนเช่นฉบับรัชกาลที่ 2 แต่ฉบับรัชกาลที่ 2 นั้นตัดการสู้รบ
 ในช่วงแรกออกเสียแล้ว เริ่มด้วยการต่อสู้ระหว่างวิทยาสะก่ากับสังคามรตาคู่ที่เดียว วิทยา
 สะก่าตายแล้ว พวกระตุจึงเข้าสู้กับพวกระเคน การดำเนินเรื่องเช่นนี้ทำให้ไม่ซ้ำแล้วซ้ำอีก

๕ ในบางตอนที่ข้อความที่ตัวละครคนหนึ่งเล่าเรื่องที่ผ่านมาแล้วให้อีกคนหนึ่งฟัง บท
 ละครรัชกาลที่ 1 บรรยายความอย่างละเอียดตลอดตามลักษณะการดำเนินเรื่องแบบเก่า ซึ่ง
 จำเป็นจะต้องบรรยายซ้ำแล้วซ้ำอีก เพื่อให้ชุมชนซึ่งเป็นชาวบ้านทั่วไปที่มีระดับสติปัญญาไม่สูงนัก
 เข้าใจดี ถ้าเล่าเพียงครั้งเดียวหรือเล่าแต่ย่อ ๆ อาจจะรับไม่ได้หรือไม่ทัน แต่บทรัช
 กาลที่ 2) ตัดข้อความออกเสียบางไทรระขับ ไคใจความพอเข้าใจไคเท่านั้น เช่นตอนที่
 อิเหนาเล่าเรื่องที่ไคมาหยารัศมีและสะการวาทิไคจินตะหราฟัง บทรัชกาลที่ 1 มีความยาว

ถึง 22 คำกลอน แต่บทรัชกาลที่ 2 มีเพียง 10 คำกลอนเท่านั้น ตัวอย่างการบรรยาย
ความคั่งทึบมาเทียบให้คุดต่อไป

บทรัชกาลที่ 1 : คิดแล้วจึงมีพระวาทา แต่แรกที่มาจากกรุงใหญ่
เรงรับเค็นทางกลางไพร พึ่งแก่งไสยแก่ไพรพล
ครันออกป่าทุ่งจึงอุบาย ทำเป็นแบายคายสายสน
ควมแข่งอาชากับสามนต์ จึงคอยเปลื้องทนทางเร็วมา
ครันถึงภญาปราปี พ้นขมยนิคีเป็นหมักหนา
ควยไกลบุรีแก้วแววตา จึงให้ตั้งพลับพลาหยุดพัก
พอสามระตุมาพบ ไต่รบรุกโรมโหมพัก
ระตุมองไอหังนิก หาญทักพิงช้าไพบรรลัย¹

บทรัชกาลที่ 2 : น้แนพจะเลาให้เจ้าพิง ถึงความหลังครั้งมาแตกรุงศรี
เมื่อเค็นทางกลางป่าพนาลี ถึงภญาปะราปีบรรพต
พบพวกระตุไคสุกัน พ้हांท้นชีวิตปลิดปลด²

ข้อความในราชสารต่าง ๆ ตอนใดเห็นว่ายึดเชื่อเกินจำเป็น บทพระราชนิพนธ์
รัชกาลที่ 2 ก็คัดออกเสียบ้าง คำเนินเรื่องให้ถึงจุดที่ต้องการแสดงอย่างรวดเร็ว เช่น
ความในราชสารท้าวกะหมังกุหนึ่งมีมาถึงท้าวคานา บทรัชกาลที่ 1 เริ่มตนด้วยการสกุติ
พระเคษานภาพของท้าวคานายุ้ยคยาวถึง 8 คำกลอน แล้วจึงกล่าวถึงจุดประสงค์ที่มราช-
สารมา แต่บทรัชกาลที่ 2 เริ่มพูดถึงจุดประสงค์ในทันที ราชสารบางฉบับก็คำเนินความ
ให้กระชับเข้า เช่น ราชสารท้าวกูเรบั้นถึงอิเหนาคั่งตัวอย่างต่อไปนี้

¹ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า 87.

² อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 191.

บทรชกาลที่ 1 : ดึงจะไม่เลี้ยงกับบุษบา
 แต่เขาแจงอยู่สิ้นทั้งซรวดี
 อนึ่งท้าวคานาหาฤทธิไกร
 อันสุริยวงศ์เราเหล่าเพาว
 ณาแมนเสียกรุงคานา
 อันเกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะใคร
 ที่ไหนจะเกิดสงคราม
 ซึ่งเกิดเหตุเภทภัยครั้งนี้
 ว่าชัวชาอัปลักษณ์ทั้งศักดิ์ศรี
 ว่านางนี้เป็นน้องของตัวมา
 มีโชอาญาไรให้เร่งว่า
 ไม่เคยเสียพาราแก่ผู้ใด
 ตัวจะอายหน้าฤทธิไกร
 ถ้าไปอยู่เลี้ยงกับบุตรี/
 ใครจะหยาบหยามได้ก็ไซ้
 เพราะตัวทำความดีเป็นพันไป¹

บทรชกาลที่ 2 : ดึงไม่เลี้ยงบุษบาเห็นว่าชัว
 อันองค์ท้าวคานาหิบัติ
 มาทแมนเสียเมืองคานา
 ซึ่งเกิดศึกสาเหตุเภทไทย
 แต่เขาอยู่ชัวตัวนั้น เป็นพี่
 นั้นมีโชอาญาไร
 จะพลอยอายชายหน้าฤทธิไกร
 ก็เพราะใครทำความไว้งามภักดิ์²

นอกจากนี้แล้วยังมีอีกหลายตอนที่พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 คำเนินความไปคล้ายกับบทรชกาลที่ 1 แต่รวบรัดความให้กระชับ เขาไม่เขียนเยิ่นเย้อมากนัก

ลักษณะที่สาม บทรพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ขยายข้อความเดิมออกไป มีอยู่หลายแห่งหลายตอน ดังตัวอย่างที่ยกมาเป็นตอน ๆ ต่อไปนี้

¹ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า 136-7.

² อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 299.

ตอนวิद्याสะกำคลุมคั่งหลงรูปบุษบา ท้าวกะหมังกุหนึ่งให้ตามหมอมารักษา บทรชกาลที่ 1 มีเรื่องการรักษาพยาบาลอยู่เพียง 1 บท (4 คำกลอน) เท่านั้นว่า

หมอปีสัจก็เสียพระไพร	โหรวาร่ายในชันษา
แต่งเครื่องบูชาเทวา	หมอยาแต่งยาขุนไป
ทางรูทางท่ามากหลาย	พระจะเคลื่อนคล้ายก็หาไม
บรรดาหมอทกคนก็สนใจ	จะแก้ไขก็สุดปัญญา ¹

ส่วนบทรชกาลที่ 2 เพิ่มรายละเอียดในการรักษาของหมอแต่ละพวก พวกละ 1 หรือ 2 ขอบหน้า ได้แก่ หมอยา หมอนวด หมอปีสัจ และยายมคคนทรง แต่ละพวกได้พยายามรักษาอย่างสุดความสามารถ แต่ก็ไม่ทำให้อาการของวิद्याสะกำดีขึ้น การที่ต้องขยายความในตอนนี้เป็นเพราะ อาการป่วยของวิद्याสะกำครั้งนี้เป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นสาเหตุให้อิเหนาได้พบกับบุษบา และเป็นเหตุให้ท้าวกะหมังกุหนึ่งและตัววิद्याสะกำยอมตายในการสู้รบ จึงต้องการแสดงให้เห็นว่าเป็นอาการเจ็บไข้ที่รุนแรงผิดปกติและก็ได้หาทางรักษาทุกวิถีทางแล้ว การเน้นความเจ็บไข้ครั้งนี้จึงจะสมกับคำพูดของท้าวกะหมังกุหนึ่งว่า

แม้วิद्याสะกำมอดม้วย ก็คงตายด้วยโอรสา²

ตอนหนึ่ง บทรชกาลที่ 1 คำเนินความรวบรัดจนกระทั่งไม่รู้ว่าจะเกิดเรื่องราวอะไรขึ้น คือ ตอนคนกล่าวถึงอิเหนากับสามนางในเมืองหมันทยา แล้วกล่าวถึงท้าวคานหาว่าให้เสนาไปทูลเร่งพระเชษฐา ทำให้ผู้ติดตามไม่ทันว่าเสนาไปทูลเรื่องอะไร คังในขทว่า

¹ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า 120.

² อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 266.

มาจะกล่าวทไป	ถึงพระองค์ทรงพิภพทาหา
ครันถวนกำหนดสามเดือนตรา	จึงสั่งตะหมังเสนาใน
ทวนจงไปทูลพระเชษฐา	ซึ่งมานัดจะทำกรใหญ่
บัดนี้เสร็จตามกำหนดไว้	พระจะมาเมื่อไรก็ตามที่ ¹

กว่าคนจะเข้าใจว่าอะไร เป็นอะไรก็เมื่อเสนาไปถึงกูเรบั้นแล้ว แต่ในบทรชกาลที่ 2 ขยายความออกไปตั้งแต่เริ่มเปลี่ยนฉากใหม่ ในอุบายความไต่พันที่ โดยเริ่มทวนว่า

มาจะกล่าวทไป	ถึงท้าวตาทาเรื่องศรี
ตั้งแต่พระเชษฐาธิบตี	ให้เสนีมานัดการวิวาห์ ²

บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 มักเพิ่มเติม ความเป็นอยู่ของสามัญชน ไต่แกยคุณพลเมือง ทหาร นางกำนัล ฯลฯ ขึ้นจากบทเดิมหลายตอนหลายตอนเท่าที่สามารถจะทำได้ บางตอนแต่งใหม่แทรกเข้าไปในตอนที่เหมาะสมและในบทเดิมไม่มี บางตอนบทเดิมมีอยู่แล้วก็แต่งเพิ่มเติมรายละเอียดขึ้น เช่น ในตอนชมงาน ตอนรอรับเสด็จ หรือในชีวิตประจำวันต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนั้นยังมักเพิ่มเติมรายละเอียดในการจัดงานต่าง ๆ ขึ้นอีกเท่าที่ปรากฏในต้นฉบับรัชกาลที่ 1 มีแต่เพียงงานศพที่เมืองหมันทยา ในบทรชกาลที่ 1 กล่าวถึงแต่เพียงย่อ ๆ บทรัชกาลที่ 2 เพิ่มเติมรายละเอียดตั้งแต่การเตรียมงานฝ่ายต่างๆ พิธีการศพทุกระยะตลอดจนกระทั่ง งานมหรสพการละเล่นต่าง ๆ ที่จัดให้มีในงาน และได้กล่าวถึงรายละเอียดของมหรสพบางรายการ ตลอดจนการเที่ยวชมงานของประชาชนด้วย

¹ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า 106.

² อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 209.

ลักษณะที่สี่ บพพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 เปลี่ยนแปลงแก้ไขถ้อยคำบางแห่งไป จากเดิมแต่คงความส่วนใหญ่ตามบพรัชกาลที่ 1 ลักษณะนี้จะพบมากในช่วงหลังของต้นฉบับ รัชกาลที่ 1 คือตั้งแต่ศึกท้าวกระหมังกุหนิง เป็นต้นไปจนหมดต้นฉบับ ข้อความบางตอนที่ผิดเพี้ยนกันนี้เป็นเพราะบพรัชกาลที่ 2 แก้ไขให้เข้าใจง่ายขึ้นบ้าง ให้ความกระจ่างขึ้นบ้าง ให้สั้นขึ้นบ้าง และบางแห่งก็มีความคิดเท่าเดิม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(บพรัชกาลที่ 1 :	แม่มนางไปอยู่เมืองระตู
นี่นางยังอยู่กับพารา
อันวงศ์อัสญ์แห้ว
จรกกาฤจะพานางไป	ก็ควรอยู่ด้วยพมกรุงคาหา
ท้าวคาหาฤจะตั้งอะไร
ก็ปรากฏพสุธาหัวไหล่
เห็นจะฟังฤทธิไกรพระบิดา ¹
บพรัชกาลที่ 2 :	เมื่อนางยังอยู่กับบิดา
แมนเกิดการสงครามขวางชิง
จะบอกความไปสามเวียงไชย	ที่ในคาหากรุงไกร/
ท้าวคาหาฤจะนั่งดูได้
กรีธาทัพใหญ่มามากมาย ²
บพรัชกาลที่ 1 :	คลี่ดูเห็นรูปเขาวเรศ
เหมือนศรีศกดิ์ปักทรวงแคยัน
เอารูปเห็นใบไม้ในรักทองคำ
สลบลงกับหลังอาชา	ตั้งแวนทองสอง เนตรเสียวกระสัน
ไหลวนนั้นมีคัมภีร์นัยนา
ความจำนงซาบซ่านทั้งมังสา
กะหมันทราประคองพระองค์พัน ³

¹ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า 126.

² อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 265-6.

³ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า 115.

บทรัชกาลที่ 2 : คล้ายเห็นรูปเยาเวเรศ คังแวนทองสองเนตรเสียวกระสัน
 สดแลนปักษิพัชฌกพัน ป่วนปั่นหญไทยไปมา
 มวนกระคายชอนใส่ในรักองค์ ใจจงควาคินฉวิดหา
 สดบลงบนหลังอาชา กะหมั้นหารารับรองประคองไว้¹

บทรัชกาลที่ 1 :

 บัคนั้น ทำมรวงซึ่งนั่งคุมอยู่
 ใจเพื่อนไมทันรู้ เขาให้ทานอักษุจะเป็นไร²

บทรัชกาลที่ 2 : บัคนั้น ทำมรวงซึ่งนั่งคุมอยู่
 ตอบไปด้วยไมทันรู้ เพียงหมากพลูให้กินจะเป็นไร³

ลักษณะที่หา บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เปลี่ยนแปลงวิธีการดำเนินเรื่องไป
 จากเดิม มีที่เห็นได้ชัดอยู่ 2 ตอน คือ

(ตอนบันทึยปะตาปาแล้ว อนุภรรณรูสึกอรอนรมและครวญถึงนั้น ในบทรัชกาลที่ 1
 มีบทที่เลี้ยงปลอบโยนอนุภรรณ มีบทอนุภรรณชมแสงจันทร์ พร้อมกับคร่ำครวญถึงอิเหนาจน
 หลับไป แล้วจึงกล่าวถึงปะตาระกาหลามา เข่าขึ้นบอกให้อนุภรรณออกตามบันทึย หมาย
 ความว่าตอนนี้ ตัวอนุภรรณจะตองนอนหลับอยู่บนแทน แล้วองคปะตาระกาหลาออกมาว่าอยู่อก
 คานหนึ่งของเวที แต่ในบทรัชกาลที่ 2 เมื่ออนุภรรณครวญถึงบันทึยครั้งแรกแล้ว ปะตาระ-

¹ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 251.

² อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า 215.

³ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 911.

กาหลาสงสารจึงเหาะมาหาที่เมืองประมอตันและบอกนางให้ออกเดินทาง ซึ่งการที่ไปปะทะ-
ระกาหลาม่าพอบุญการทรงเองนี้เป็นวิธีที่ดีกว่าการเขายัน

อีกตอนหนึ่งก็คือ ตอนออกจากรบได้เมืองออก ในบทรชกาลที่ 1 เป็นบทบรรยาย
ความเฉบ ๆ มีความยาวถึง 30 คำกลอน กล่าวถึงเมืองต่าง ๆ ขอบเป็นเมืองออกและ
ถวายบรรณาการแก่อาณาจักร แต่ในบทรชกาลที่ 2 เปลี่ยนวิธีดำเนินเรื่องในตอนนี้เสีย
แทนที่จะเป็นการเล่าขานยาวแต่อย่างเดียวกันก็เลือกกล่าวถึงรายละเอียดของเมืองออก 1 ใน 6
เมืองนั้น ได้แก่เมืองปะตาหว่า ซึ่งเป็นเมืองของนางกสุมา ซึ่งจะมีบทบาทในตอนต่อไปอีก
เมื่อกกล่าวถึงเมืองตัวแทนนี้แล้ว เสนาจึงได้ทูลรายงานถึงเมืองอื่น ๆ ยาวเพียง 16 คำกลอน
เท่านั้น การที่สั้นจากเล็ก ๆ เขามาแทรกเช่นนี้ทำให้น่าสนใจกว่าวิธีที่เล่าเรื่องราวอย่าง
ธรรมดาที่ยาว ทั้งยังทำให้บทบาทของอาณาจักรเด่นชัดกว่าเดิม และประการสุดท้ายซึ่ง
สำคัญที่สุดยังเป็นการปูพื้นให้แก่นางกสุมาที่จะมีบทบาทปรากฏต่อไปอีกด้วย

ลักษณะที่หก การแต่งบทพรรณนาความพิเศษเฉพาะตอน

บทพรรณนาชมความงามต่าง ๆ โดยเฉพาะบทชมเครื่องแต่งตัวและทิวทัศน์ ใน
พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 มักเป็นบทที่แต่งขึ้นใหม่ ไม่ได้เลียนของเดิม บทชมเหล่านี้ใน
พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ตอนต้นมักเป็นบทที่ยาวมาก เช่น บทของท้าวสุเรนทร์ 2 บท
ยาวบทละ 14 คำกลอน บทท้าวหมั่นหยายาว 14 คำกลอน บทของอิเหนายาว 22 และ
24 คำกลอน บทชมมาฆบถยาวถึง 20 คำกลอน บทเหล่านี้บางตอนมีลักษณะคล้ายจะเป็น
กลบท ได้แก่ กลบทนาครวิพันธุ์บาง กลบทอักษรวิพันธุ์บาง กลบทวิวัฒน์หลักบาง แต่ก็ไม่ได้
เคร่งครัดในการแต่งเท่าใดนัก กล่าวคือ ปรากฏอยู่ตอนละเล็กน้อยไม่แยกให้เห็นชัดเจนและ
ไม่สม่ำเสมอ การพรรณนาในลักษณะนี้ยาวเกินเกินไป เพราะต้องการแสดงศิลปะการ
ประพันธ์โดยเล่นเสียงสัมผัสของคำมากกว่าจะตั้งใจบรรยายใหญ่ให้เห็นภาพหรือแลเห็นความ
งาม ดังตัวอย่างที่ยกมาดังนี้

พระสอดทรงสนับเพลา เเชิงกระหนก จับโจงพั้งสุวรรณกนิรี	กระหนาบยกเครื่องราชกกุธ กนิเรศเรื่องศรีรจนา ¹
ถือเซ็กหน้าคาดทองกรองเพชร สอดทรงรองพระบาทเชิงงอน	เพชรเลิศเพริศเสด็จพรายฟ้า งอนงามบวรเลขา ²
ไฟริชจรสยอนฤทธิ์ สินธพชาติภาคสี่เนียมนิล พรายพั้งคาดหน้าดาวสุวรรณ เจ็ดฉนิโกลกนุกัณฑ์พรณราย จับแสงจงกลพหอย เชิดขวางสายสร้อยวิไลวรรณ	คังพงศ์พิณบุรุษบรรทมสินธุ คังมาทรงองค์อินทร์เพริศพราย อานุกัณฑ์ไบโพธิ์เจ็ดฉาย หักทองขวางกระจายจับกัน เพราพรอยเพชรระยับเจ็ดฉนิ บังเห็นนุกัณฑ์โมฬี ³

นอกจากจะพรรณนาความอย่างละเอียดและยืดยาวดังกล่าวแล้ว ในการแสดงยังใช้เพลงลงสรงโทน และโชนมา เป็นเพลงรอง ซึ่งมีจังหวะท่วงทำนองที่ซ้ำมาก และจะต่องรอง 2 เทียบทุกคำกลอนไป จึงทำให้การแสดงยืดยาวมากเกินไปจนทำให้เกิดความเบื่อหน่ายไถงาย

ส่วนในบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 แต่งใหม่ให้กระชับรัดกุมไม่จำเป็นต้องพรรณนาส่วนประกอบหรือเครื่องประดับครบถ้วนทุกส่วน แต่ให้ได้ใจความดี บทพรรณนาส่วนใหญ่จึงมักไม่ยาวกว่า 8 คำกลอน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า 43.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

การชมธรรมชาตินั้น บทชกาลที่ 2 มีที่แต่งใหม่บ้าง โดยเฉพาะในช่วงแรกของ
 ๓๖ บทชกาลที่ 1 ที่เหลืออยู่ (ถึงอิเหนารับสารท้าวกุเรป็น) บทชกาลที่ 1 มักชมชื่อ
 ดอกไม้ติดต่อกันหลาย ๆ ชื่อ และบางทีก็เป็นชื่อชาวซึ่งคนส่วนใหญ่ไม่รู้จัก เช่น

มลารอหอมหวานยาม	กลั้วกลืนบุหงาปะราบี
ต้นหยงปาหนันกะรุ้งลา	ตระปะกิกะริหนาสคดี
กะนิหรามุหงาจะรุณี	รีนรสมาลีตลบไป ¹

บทชกาลที่ 2 มักจะชมให้เห็นความงามของธรรมชาติและอารมณ์อย่างแท้จริง เช่น ใน
 ตอนเดียวกันนี้

มลิวันพันพุ่มคัคคาว	ระคูดอกออกขาวทั้งราวป่า
บางเลื่อยเลื่อยเกี่ยวกิ่งเหมือนชิงช้า	สมพาพิศแกว่งคังแกลงไกว ²

อย่างไรก็ตามบทชกาลที่ 2 มักไม่แต่งให้ยาวเกินไปนัก ส่วนมากมี 8-10 คำ
 กลอนเป็นประมาณ แต่บทชกาลที่ 1 อาจมีถึง 18 คำกลอน บางตอนถ้าพระราชนิพนธ์
 ในรัชกาลที่ 1 แต่งไว้ดีแล้วก็คงไว้เช่นเดิมทุกประการ เช่น ตอนแห่หนังชมป่าก่อนที่ประ-
 สันตางจะนาพบ หรือมิฉะนั้นก็เปลี่ยนแปลงถ้อยคำไปบ้างเล็กน้อย เช่น ตอนชมปลา

บทชกาลที่ 1 :	ลมคึกก็ไซ้ใบไป	ภูไนเยอุมองคชนิษฐา
	ชนนังยังท้ายเกตรา	ชีพรรมแมัจฉาไหนดงดู
	ฉนากฉลามวายตามกัน	โสมมาญคณันเคียงคู่

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

มั่งกรลยลยงฟองฟู	เงือกงูราหูเหรา
.....
ที่เขี้ยวกิ่งามคังมรกต	แดงคังทัมพิมสคสี
ที่หลายก็คล้ายราชาวดี	เหว้เบ็กบานสำราญใจ ¹

บทรัชกาลที่ 2 : ลมคี่พระกัโงไบไป พระอมองค้อรไทยชนินธรา
 ชันนังยังพายเกตรา ชมหมุมัจฉาในสาชล
 พิมทองลยงลยแลคค้ำ วาหุดุคพณำคังผอยผน
 ฉนาถฉลามวายตามวน โลมาหนาคนนนทรี
 พระชัมศิลาปะการัง ที่เขี้ยวคังมรกตสคสี
 ที่หลายคล้ายราชาวดี แดงเหลืองเลื่อมสีเหมือนโมรา²

บทโลมระหว่างตัวพระกับตัวนาง บางตอนก็แต่งเลียนของเดิม แต่บางตอนก็แต่งใหม่ทั้งตอน แต่ที่น่าสังเกตคือ บทรัชกาลที่ 1 มักคำเน้นความแต่พอสมควร บทรัชกาลที่ 2 มักจะมีบทโลมยาวกว่า ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเหตุที่ว่า บทเข้าพระเช้านาง เช่นนี้เป็นตอนที่แสดงศิลปะทั้งในคานความงดงามของท่ารำ ความไพเราะของเพลงร้อง ความอ่อนหวานของอารมณ์ ทั้งยังเป็นตอนที่แสดงกรรมคมคายในเชิงคักพ้อ เห็นบแนม งอนง้อ และโลมเลี่ยม ได้เป็นอย่างดี บทรัชกาลที่ 2 จึงมักแต่งขยายความที่โต้ตอบออกไปมากกว่าเดิม เช่นในตอน อีเหเนาเขานางสะการวดี สังคามรตาเขานางหวนยิหวา ย่าหรันเขานางคะราหวัน เป็นต้น

¹ อีเหเนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า 146.

² อีเหเนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 591.

การสร้างลักษณะตัวละคร

ในการดำเนินเรื่องของบทละครทั้งสองสำนวน แม้ว่าจะเป็นไปในทำนองเดียวกัน เป็นส่วนใหญ่ แต่ในส่วนละเอียด บางตอนก็แสดงให้เห็นลักษณะของตัวละครที่แตกต่างกัน ที่เห็นได้ชัดที่สุดคือ ลักษณะแตกต่างของตัวอิเหนา ในบทรัชกาลที่ 1 อิเหนาเป็นคนที่ตรงไปตรงมา เมื่อคิดถึงนางมาหารัศมีก็บอกลาจินตะหราตรง ๆ เมื่อคิดถึงนางสะการวาศีก็บอกลาจินตะหราเพียงสั้น ๆ และเมื่อไปพูดกับสองนางก็เพียงแต่สัญญาว่าจะไม่มีความลำเอียงเท่านั้น แต่ในบทรัชกาลที่ 2 อิเหนาเป็นคนที่เฉลียวฉลาดในเชิงพูดจาให้เป็นที่ยอมรับของผู้หญิง เป็นต้นว่าเมื่อจะลาไปหานางมาหารัศมีก็ออกตัวกับจินตะหราวา

อันที่จริงพี่น้องสองนาง	รูปร่างไม่กะไรนักหนา /
คิดเห็นแก่ระศูญบีดา	ฝากฝังสั่งมาควยอาโลย
ครั้นจะละเลยเฉยเสียเล่า	จะน้อยใจว่าเราไม่รักใคร
วันนี่จะลา เจ้าคลาไศล	จำใจไปหาสักการาตรี ¹

และยังว่า

พี่ตั้งจิตรคิดไว้แต่ไคมา	หวังว่าจะให้เปนน้อยน้อง ²
--------------------------	--------------------------------------

แต่พอไปพูดกับสองนางกลับพูดเป็นอีกอย่างหนึ่งไม่ตรงกับที่พูดไว้แต่แรก ดังนี้เป็นต้น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 193-4.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 191.

วิธีการแสดง

เนื่องจากการดำเนินเรื่องในส่วนใหญ่ ๆ ของบทละคร เรื่องอิเหนาทั้งสองส่วนนี้ใกล้เคียงกันมาก วิธีการแสดงจึงไม่แตกต่างกันมากนัก

ในด้านการใช้เพลง ส่วนใหญ่มีแบบแผนอันเดียวกัน เช่น เพลงร้อง ใช้เพลงซ้ำสำหรับชั้นต้นตอน (เฉพาะตัวสำคัญ) ใช้เพลงร้ายเป็นเพลงดำเนินเรื่อง ใช้เพลงยานี่ในการจัดทัพและสำหรับบทของเทวดา ใช้เพลงโอชาตรีและโอโลมสำหรับบทเกี่ยวพาราดี ใช้เพลงลงสรงโทนสำหรับบทอาบนำแต่งตัว ฯลฯ ส่วนเพลงหน้าพาทย์ก็เช่นกัน ใช้เพลงเสมอ เพลงซ้ำเพลงเร็ว สำหรับการเดินของตัวละคร เพลงเชิดใช้สำหรับการรบ การเดิน การรุกไล่ เพลงโล้ใช้สำหรับเดินเรือ เพลงโอดสำหรับการสลดหรือตาย หรือประกอบการร้องไห้ เป็นต้น

เพลงร้องบางเพลงเป็นเพลงที่แปลกออกไป ใช้เฉพาะตอนพิเศษเป็นตอน ๆ ไป บทรัชกาลที่ 2 มักใช้ตามบทรัชกาลที่ 1 ที่มีมาแต่ก่อน โดยเฉพาะในช่วงหลังของคณะมีรัชกาลที่ 1 เช่น บทชมพูดา รัชกาลที่ 1 ใช้เพลงจำปาทองเทศ บทรัชกาลที่ 2 ก็ใช้ตามบทชมธรรมชาติบางตอนคณะมีรัชกาลที่ 1 ใช้เพลงสมิงทอง คณะมีรัชกาลที่ 2 ก็ใช้ตามบทบางตอนในคณะมีรัชกาลที่ 1 ใช้เพลงพระยาเดินเป็นเพลงหน้าพาทย์ประกอบ บทรัชกาลที่ 2 ก็ใช้ตามอย่างบาง ทั้ง ๆ ที่ปกติใช้เพลงเชิดประกอบการรบการต่อสู้ และเพลงพระยาเดินบทรัชกาลที่ 2 มักใช้สำหรับการเดินของตัวละคร

เพลงที่ใช้ต่างก็มีบางแต่น้อยมาก เป็นต้นว่า ในบทรัชกาลที่ 1 มีเพลงชมไพรในตอนชมพู เพลงนกรอนในตอนชมพูเมือง แต่บทรัชกาลที่ 2 ไม่เคยปรากฏชื่อเพลงดังกล่าวเลย ตอนหนึ่งบทรัชกาลที่ 1 ใช้เพลงแฉะประกอบการของกว้างทอง บทรัชกาลที่ 2 ใช้เพลงแฉะประกอบการบินของสัตว์มีปีกเท่านั้น ส่วนบทกว้างทองใช้เพลงเชิดอีกตอนหนึ่งบทรัชกาลที่ 1 ใช้เพลงสาธุการในตอนอิเหนาไปบังคมศพรอภัยก็ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้อยู่ในพิธีเผาศพ บทรัชกาลที่ 2 ไม่เคยบรรจุหน้าพาทย์ลงในตอนนี้ ส่วนเพลงสาธุการนั้น บทรัชกาลที่ 2 มักใช้ในกรณีที่ทำพิธีการสำคัญ หรือประกอบการไหว้การบูชาที่ค่อนข้างศักดิ์สิทธิ์

การใช้เพลงที่ต่างกันอีกเพลงหนึ่ง ซึ่งมีความสำคัญต่อการแสดงพอควรก็คือ เพลง
 ซำปี้ ตอนหนึ่งอันเฝ้าครวญถึงจินตะหรา (ครั้งแรก) บทรัชกาลที่ 1 ใช้เพลงรายเหมือน
 กับตอนคำเนินเรื่องทั่ว ๆ ไป บทรัชกาลที่ 2 ใช้เพลงซำปี้ ซึ่งมีจังหวะช้ากว่าและมีท่วง
 ทำนองเป็นสง่ากว่าเพลงรายในบทอื่น ๆ ที่อยู่ข้างเคียง เพราะถือว่าเป็นบทที่สำคัญและ
 เคนกว่าการดำเนินเรื่อง อีกตอนหนึ่งคือ ตอนที่อุณากรรณครวญถึงบันหยี่ในวันที่บันหยี่ออก
 ประธาปานั้น บทรัชกาลที่ 1 เริ่มตอน "มาจะกล่าวบทไป" ค้วยเพลงซำปี้ตามประเพณี
 แล้วมีบทอุณากรรณครวญติดต่อกันไปในบทเดียวกัน ร้องซำปี้เหมือนกันหมด แต่บทรัชกาล
 ที่ 2 เริ่มตอนใหม่ค้วยเพลงซำปี้ แต่เมื่อถึงตอนที่อุณากรรณครวญรำพันแยกเป็นอีกบท
 หนึ่งต่างหาก และเปลี่ยนไปใช้เพลงโอบี ซึ่งนอกจากจะมีทำนองที่แสดงความโศกเศร้าได้
 มากกว่าแล้ว ยังทำให้บทครวญนั้น เคนขึ้นมากกว่าที่จะใช้เพลงเดียวกัน เพราะในตอนนี้
 เอง เป็นจุดที่ชีวิตของตัวละคร เริ่มผันแปรอีกครั้งหนึ่งตามอำนาจขององค์ประธาประภา
 กล่าวคือ หลังจากอุณากรรณครวญครั้งนี้แล้ว ประธาประภาลาก็ส่งสารจึงมาบอกให้
 อุณากรรณออกเดินทางตามหาบันหยี่

ส่วนในค่านท่านั้น บทรัชกาลที่ 2 มักจะดำเนินความให้กระต๊าก ไม่ช้าแล้วซ้ำ
 อีก (ไม่ไต่หมายถึงการร้องทวนซึ่งต้องร้องซ้ำขอความเดิมอยู่แล้ว) ทว่าจึงต่อเนื่องกัน
 ไปได้เรื่อย ๆ ไม่คืดขัด แต่บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มีปัญหาอยู่บ้างโดยเฉพาะตอน
 จนถึงตอนอันเฝ้า เขาทองจินตะหรา กล่าวคือ บทรัชกาลที่ 1 มักใช้คำที่มีความหมายซ้ำ
 กันหลายครั้งในที่ใกล้เคียงกัน ดังนั้นแทนที่จะคิดทว่าให้ดำเนินไปได้เรื่อย ๆ จึงมักคืดอยู่ที่
 หนึ่งเดียวกันเป็นเวลานาน ๆ หรือมีคืดนั้นในบางแห่งก็ต้องพลิกแพลงหาเสียโดยให้ความหมาย
 คืดเดิม คืดตัวอย่างเช่น

บัดนี้เสด็จมาอยู่ปลายคาน
 ใ้แจ่งพระทัยทรงธรรม

ขอทานกราบทุกขมีขมีน
 แต่โดยพลันทันไคโดยาไคชา¹

มีคำที่มีความหมายว่า "อย่างรวดเร็ว" ในบทนี้ถึง 4 คำ หรืออีกตอนหนึ่งก็มีคำที่มีความหมายว่า "เดินไป" ถึง 5 คำ

// พระเสด็จ อนุญาต กราบกร บพจร ย่างเยื้อง จรด¹

นอกจากนั้นในบางตอน แมวจะดำเนินความไปได้หลายวรรคแล้วแต่เนื้อความก็ยังคงเดิม ทาร่าจึงวนเวียนเข้าไปซ้ำมาอยู่ที่เดิม ทำให้ลดความน่าสนใจลงไป ดังตัวอย่างตอนประโหมสุหรืหมันหย่าและนางจินตะหารารำพันถึงพระอัยกี

แต่นี้จะมีใครพิทักษ์	ทั้งลูกหลานรักจะเปล่าตา
จะเปล่าใจควยไกลพระมารดร	มาบพจรเองค่อนาถา
มาทั้งหลานน้อยไว้ในพารา	พระไปสู่วางษาแตรองค์เดียว
แนบลูกจะบายหน้าไปฟังใคร	ทุกขภัยไม่มีที่แลเหลือว
พระมาปลดปลิดปลงไปองค์เดียว	เหลือวพัทธรมาทักลูกกอนรา ²

หรืออีกตอนหนึ่ง ที่เ็นางจะออกจากห้องจินตะหารา

จะจากไปนั้นใครจะออกอา	คิดมาถาหนึ่งมีใครไป
แต่ถอนฤทัยมีใครจาก	โอดำบากอกพี่จะมีไหน
จำจิตจำจากจะจำไกล	จะหนทกขไปจนราตรี ³

าธา

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

ความมีชีวิตชีวา

รายละเอียดของการดำเนินความที่แตกต่างกัน แม้จะเป็นเพียงส่วนปลีกย่อยเล็กน้อยก็ตาม แต่ก็เพิ่มความมีชีวิตชีวาให้แก่พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มากกว่าพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 อยู่หลายตอน ทั้งตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนที่ยกมาเป็นตอน ๆ ต่อไปนี้

การที่อิเหนาไปหลงรักจินตะหรา เป็นเหตุการณ์สำคัญที่เป็นสาเหตุให้เกิดเรื่องทั้งหลายขึ้น ในรัชกาลที่ 2 พยายามสร้างความสัมพันธ์ระหว่างอิเหนากับจินตะหราให้มากขึ้นทีละน้อยเป็นระยะเวลาพอควร เริ่มตั้งแต่ครั้งแรกที่โคพบกัน อิเหนาตกตะลึงในรูปโฉมของจินตะหราและมีบทพรรณนาความงามอยู่หลายคำกลอน แล้วจึงลงพ่ายว่า "ภูมิคุ้มนางไม่วางคา"¹ ในขณะที่อิเหนาชมความงามและเริ่มหลงรักจินตะหราอยู่นี้ ท้าวหมันหย้าและประไพมสุหรีก็สังเกตเห็น แต่ไม่พูดอะไร และเป็นเหตุให้ทองพระโรงเงี้ยวอยู่พักใหญ่จนทศฝ่ายเริ่มกระอ้อกระວอน หลังจากนั้นแล้วอิเหนาก็มีโอกาสนำกลอนจินตะหรามากขึ้นอีกไม่เพียงแต่แอบมองกันเท่านั้น แต่ถึงขนาดเดินกระทบกันบ้าง เล่นนำควยกันบ้าง หยอกกันบ้าง และทุกครั้งจินตะหราจะต้องมีท่าที่ตอบอย่างชัดเจนเสมอ นับแต่ครั้งแรกที่พบกันเป็นต้นมา

พลางหมายชายเนตรคูเขษณา ไนยนาแลสมภัก์หลบหนี
หมอบเมียงเอียงอายเป็นทวงที เทวีชวยเขินสเพินใจ²

ทุกครั้งหลังจากที่อิเหนาจากจินตะหรามาที่อยู่ จะต้องกลับมาครวญคร่ำว่าพันถึง เป็นการเพิ่มอารมณ์และความรู้สึกให้แน่นแฟ้นมากขึ้น ในขณะที่เดียวกัน คนอื่น ๆ ก็สังเกตเห็นและมีปฏิกิริยาตอบโต้เห็นบ้าง เช่น ท้าวหมันหย้าและประไพมสุหรี แม้จะทำไมรับรู้อะไรก็ตามก็ตามความพอใจอยู่ในที่

¹ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 46.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เห็นอิเหนาเฝ้าคู่อริ
ก็แจ่มในกิริยาอาการ
พระแสงท่าเจยเจียนเหมือนไม่รู้
ยิ้มอยู่ในหน้าไม่ว่าชาน¹

กิริยาของท้าวหมั้นหย่า เช่นนี้ จึงจะสมกันดีกับที่ท้าวกระเบาบอกกล่าวท้าวรุเห็น เป็นใจให้อิเหนา
หลงจินตะหราซึ่งจะมีในตอนต่อไป เห็นได้ว่าเนื้อความในบทละครนี้ เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน เป็น
อย่างดีโดยตลอด

ไม่แต่เพียงเท่านั้น แม้แต่พวกนางกำนัลที่เลี้ยงก็สังเกตเห็นท่าทีของอิเหนาและจิน-
ตะหรา พวกมันสะกิดใหญ่และพูดขมุขขับกัน

ในบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เน้นเรื่องการเริ่มต้นของความรักระหว่าง
อิเหนาและจินตะหราไม่มากนัก เพราะเมื่ออิเหนาพบจินตะหราครั้งแรกมีบทสั้น ๆ แต่เพียง
ว่า

พดางพิศพระธิดายาใจ
ภูโนวเสนาหาพันทวี²

แล้วจึงมีบทชมความงามในตอนหลัง ซึ่งทำให้ความเข้มข้นของอารมณ์มีไม่มากเท่าบทพระ-
ราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 และแม้ว่าจะมีบทให้อิเหนาและจินตะหราได้พบกันได้สบตากันก็จริง
แต่ไม่มากเท่าและไม่ใกล้ชิดเท่าบทรัชกาลที่ 2 นอกจากนั้นยังไม่ปรากฏว่ามีคนอื่นสังเกตเห็น
เห็นความเป็นไปเหล่านี้เลยแม้สักคนเดียว ไม่มีผู้ใดทำท้าวว่าสนใจเรื่องของอิเหนาและจิน-
ตะหราเลย ทำให้ไม่สอดคล้องกับในตอนที่ท้าวกระเบาบอกว่าท้าวหมั้นหย่ารุเห็น เป็นใจ ซึ่ง
ผิดกับบทรัชกาลที่ 2 เป็นอย่างมาก

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

² อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า 62.

บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มักจะแสดงควมมีชีวิตชีวาด้วยการแทรกฉากพรรณนาความเป็นอยู่ของผู้คนพลเมืองและสามัญชนอยู่เสมอจนเป็นที่สังเกต และมักจะบรรยายอย่างน่าเชื่อสนใจ ทำให้ละครมีรสสนุกสนานขึ้นกว่าปรกติ เช่น ตอนบันทึยจะเข้าเมืองมะละกานั้นมีผู้คนมากคอยดูเต็มไปหมด ในบทรัชกาลที่ 1 บรรยายว่า

บัดนั้น	ชาวเมืองเนืองกันมาแน่นหนา
ทุกตรอกซอกทางมรคา	ตั้งหน้าชะเง้อแลดู
บางกระชับตามไถกันไปมา	ชาวชานี้เป็นกระไรอยู่
ไม่เคยเห็นเขม่นจะคอยดู	พรมมาแข่งแซ่แจจัน ¹

เพียงเท่านั้นเอง ตัวบันทึยเองไม่ได้สนใจพลเมืองแมแต่คอย พอดถึงวังก็ลงจากมาเข้าทองพระโรงทันที

ส่วนในบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 บรรยายละเอียดกว่าและน่าตื่นเต้นกว่า เช่น ตอนหนึ่งว่า

บรรคาสาวสาวชาวชานี้	ยินดีปรีคาควยรูปทรง
บางชะมอยชอยชายทางคา	เสนหาอาไลยโหลหลง
ท่าเอียงอายชายสไบเลื่อนลง	ตองจิตรพิศวงวิญญา ²

ฝ่ายบันทึยและพี่เลี้ยงก็มีปฏิกริยาตอบ ดังที่บรรยายว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 150.

² อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 596.

เมื่อนั้น
 ข้าเลี้ยง เนตรคูขาวถวารา
 เห็นหน้าไเหนคือเป็นที่ทาง
 ขยับอกพี่เลี้ยงแล้วอภิปราย

มิสาระบันหยีสูกาหฺรา
 สบตากียิมพริ้มพฺราย
 ก็ทวนงมา เตน เซเมนหมาย
 มลายุแยบคายชอบกล¹

บางตอนแม่เตททธารที่อยู่ในขบวนแห่ของอิเหนา ก็ยังอดไม่ได้ที่จะสนใจกับเหตุการณ์
 รอบคาน เช่น ตอนหนึ่งว่า

บัดนั้น
 เห็นผู้หญิงสาวสาวชาวบุรี

ทธารแห่คัมคังทังวิถี
 หน้าไเหนใครก็ก็แลดู²

เนื้อเรื่องตอนใดพอจะแทรกการละเล่นหรือมหรสพได้ บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2
 ก็มักแต่งเพิ่มเติมเข้าไป เช่น ตอนงานพระเมรุเมืองหมันหย้า บทรัชกาลที่ 1 มีแต่เพียง
 เรื่องเกี่ยวกับการเผาศพเท่านั้น ส่วนบทรัชกาลที่ 2 ขยายความไปถึงการจัดงานอย่าง
 ละเอียด ตลอดจนการมหรสพต่าง ๆ และฉากที่ประชาชนมาชมงานด้วย เช่น

พวกคูโชนโคลนตมก็ไม่ว่า
 บ้างยืนนั่งตั้งใจจะดูงาน
 พวกผู้ชายรายยืนอยู่สองข้าง
 หล่นลมกลางถนนคนชุม

สูทณฝนฟ้าไม่ไปบ้าน
 สัมสนอดหมานเลาตุ้ม
 แหวกทางใหญ่หญิงถล่ำหลุม
 หนุมหนุมสรวลเสเฮฮา³

นอกจากนี้แล้วยังมักแทรกการแสดงซุกซน ๆ ไว้ด้วย เช่น ซกมวย ซึ่งอาจจะมีคู่หนึ่งหรือ
 สองคู่ ดังบทตอนหนึ่งว่า

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 597.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

บัดนั้น
 ย่างเท้าสาวหมักค้ำพัน
 ชกนอกหลอกหลอนลงให้โล
 ยังไม่ทันถึงยกกระบวมยับ

ควายลูกขึ้นขี่ขมมัน
 ตั่งมันตา เขม่น คอ ยรับ
 วงไวไคที่ตีไทากลับ
 ออกเหนียว เคียวขับไม้รับแพ¹

ตัวละครอีกตัวหนึ่งที่เพิ่มชีวิตชีวาให้กับเรื่องอยู่เนือง ๆ ก็คือ ประสันตาที่มี
 กลาวถ้อยคำยั่วเย้าอิเหนา ในบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 มีเพียงครั้งเดียวที่ประสันต้าย
 อิเหนา เมื่อกลับจากปราสาทจินตะหรา ทั้งสองฉบับมีข้อความคล้ายคลึงกันว่า

จึงหลไปควยใจสามานย์
 พิศพิศครคังควงจันทร
 พระกรก็เป็นรวิรชไป
 คีร้ายตองปีศาจเมืองนี้

พระภูบาลเสด็จไปแห่งไร
 เมื่อจวนรุ่งโรยราไม่แจ่มใส
 เห็นแปลกตาแปลกใจกว่าทุกวัน
 จึงแรงร้ายราวีกวดขัน²

อิเหนาไคฟังก็รู้สึกเกอ เขินแต่พยายามกลบเกลื่อน

พระเออาพลุรยอกค้ำคัมา

สารพันจะวาไมนิ่งไค³

ในฉบับรัชกาลที่ 2 มีบทประสันตายั่วเย้าอีกหลายตอนที่ในฉบับรัชกาลที่ 1 ไม่
 มี เช่นตอนอิเหนารำกระบี่ถวายเป็นขวัญหมันหยากว่า

ข้าเห็นพระองค์ทรงกระบี่
 ไหนจะกรายรายรำท่าทาง

ทวงทีเคลาคลองทั้งสองอย่าง
 ไหนจะคูดูช่างบัญญัติ⁴

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

² อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า 83.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 72.

และเมื่อกลับไปที่อยู่แล้วก็ทุกข์ขึ้นกับพี่เลี้ยงและเสนาบดีถึงอาการผิดปกติของอิเหนาวา

ทำหน้าที่เลยแล้วจะไปพลัน	ประจวบมาแคว้นถึงเวียงไชย
พระโรคเรื้อรังประดังอยู่	ไม่สุครึ้มคหมอพอกแก้ไข
ฤาษรอยทรงกระบัวนี้ไซร้	จะเป็นไซ้เนื้อขาดประหลาดนัก ¹

เมื่ออิเหนากลับมาเมืองหมันหยาศครั้งที่ 2 มีประชาชนมากอดคูดูอยู่และอวยพรว่า
"ให้ได้กับพระบุตรีควงสมร" ประสันตาก็อดอยู่ไม่ได้

บังคมพลาทางกระซิบทูลไป	ไต่ทรงฟังมิ่งฤาไม่พระราช
เมื่อกี้เหล่าไพร่ฟ้าประชาชน	เขาพุดจาขอบกล เป็นหนักหนา
สมพรปากหากไต่เหมือนวาจ	ประสันตาก็พลอยดีใจ ²

อีกตอนหนึ่ง เมื่อนางหวนยิวมาหาอิเหนาที่เรือ (ที่เมืองมะละกา) นั้น ในบท
รัชกาลที่ 1 ประสันตาก็เข้ามาทูลอิเหนาแต่เพียงว่า มีผู้หญิงมาลอยเรืออยู่ แต่ในบทรัชกาล
ที่ 2 ทูลยั่วเข้าไปท้วงว่า

ข้าเห็นสตรีชู้เรือน้อย	มาจอดลอยคอดอยู่ข้างกำปั่น
ใครกระไรไวบางเมื่อกลางวัน	จึงรักใคร่ผูกพันตามมา ³

แม้แต่ตัวละครที่เป็นสัตว์ บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ก็แสดงให้เห็นความมี
ชีวิตชีวาได้มากกว่า เป็นต้นว่าบทบรรยายมา ฉบับรัชกาลที่ 1 มักจะกล่าวเป็นเชิงเปรียบ
ถึงความสง่าความสามารถของมา ความงามของเครื่องประดับและของขบวนแห่เช่นในบทว่า

-
- 1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.
2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 170.
3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 601.

ไพรีขจรสยอนฤทธิ
สินธพชาติกาตีสันนิมิต

คังหงส์พิณรุกับบรรทมสินธุ์
คังมาทรงองค์อินทร์เพริศพราย¹

ส่วนบทรัชกาลที่ 2 มักแสดงให้เห็นกิริยาอาการของมาในลักษณะต่าง ๆ ด้วย เช่น

สับคิวยางย่องย่ำทำนองน้อย
ครันสายตือคังมีอกรอรั้ง

ซำรอยสอดคิ้วเทาหลัง
ขยับยังหยุกเตนแผนลำพอง²

บ้างซักมาพยศยางขวางถนน
บ้างโผนผกหม่นวุ่นวาย

สคุดคนเหยียบของเขากองชาย
ต้นตะกายเกะกะเขารั่ว³

ในตอนต้นของสมัยรัชกาลที่ 2 มีบทละครเรื่องอิเหนาที่สามารถนำมาเล่นละครไป
อยู่เพียงฉบับเดียว คือฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เพราะฉบับอยุธยาสูญหายไปเสีย
มาก ที่เหลืออยู่และพอจะใช้ได้ก็รวมอยู่ในพระราชนิพนธ์นั้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัยโปรดเรื่องอิเหนามาก และไม่พอพระทัยบทละครเดิม เนื่องจากทรงเห็น
บางตอนไม่ไพเราะ บางตอนเป็นเขื่อ บางตอนแห้งแล้ง ไม่เหมาะแก่การแสดงเป็นละ
จิงได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่เกือบทั้งเรื่อง นับแต่นั้นมาเรื่องอิเหนาซึ่งเดิมเป็นแต่เพียง
ละครชั้นเจ้าฟ้า ก็กลายเป็นที่นิยมเล่นเป็นละครในยิ่งกว่าเรื่องใด ๆ และบทที่ใช้กันก็เป็
นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 แทบทั้งสิ้น (เลากันว้ายกเวนแต่เพียงละครของกรมหลวง

¹ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า 56.

² อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 169.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

รักษารวมเรศเพียงโรงเดียวเท่านั้นที่ไชยพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1)¹ ทั้งนี้เนื่องจากบทละครอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เป็นที่นิยมกันว่าแต่งดี ทรงพระราชประสงค์จะให้ไชยเลนละครในได้จริง ๆ บทละครส่วนนี้จึงไม่ใช่เป็นแค่เพียงวรรณคดีไทยที่ควรแก่การอ่านเท่านั้นยังเป็นบทละครที่ไชยแสดงได้ดีกว่าส่วนอื่นที่มีอยู่²

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, [คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2460], อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, หน้า ข.

² สมัยก่อนมีผู้นำบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มาดัดแปลงไปบ้างเพื่อใช้เป็นบทละครสำหรับแสดง ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะกับจังหวะของชีวิตและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปแต่ละสมัยนั่นเอง